

Brand i 1866: Kritikk, debatt, polemikk

Brand in 1866: Criticism, Debate, Polemics

Erik Bjerck Hagen

Professor i allmenn litteraturvitenskap, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen (f. 1961) Har blant annet utgitt bøkene *Livets overskudd. Bjørnstjerne Bjørnsons glemte kvaliteter* (2013) og *Norsk litteratur 1830–1875. Romantikk, realisme, modernisme* (2019).

Erik.Hagen@uib.no

Sammendrag

Artikkelen undersøker på ny den første norske resepsjonen av Ibsens *Brand*, fra serien med anmeldelser i de første aprildagene 1866 til Kristian Winter-Hjelms to større artikler i begynnelsen av desember samme år. Ny oppmerksomhet rettes mot anmeldelsenes kronologiske rekkefølge og mot de tolknings- og vurderingsmessige konfliktene som oppstår anmelderne imellom. Et premiss for artikkelen er at denne tidlige mottakelsen er undervurdert i litteraturhistorien, kritikkhistorien og Ibsen-forskningen, noe som har preget både vår historiske bevissthet og vårt syn på Ibsens nåtidige relevans. Lite kommenterte anmeldelser og artikler av Johan L. Vibe, Paul Botten-Hansen og Hans Henrik Schulze trekkes frem, også som et første skritt i retning av en mer omfattende revurdering av slike kritikere.

Nøkkelord

Norsk litteraturhistorie, norsk litteraturkritikks historie, resepsjon, Henrik Ibsen, Brand

Abstract

The article discusses the early Norwegian reception of Ibsen's *Brand*, starting with six reviews published in April 1866 and ending with Kristian Winter-Hjelm's essay from early December. A new emphasis is given both to the chronological order in which the reviews and articles were published and to their interpretive and evaluative differences. The article argues that this early reception has been underrated or overlooked in Norwegian literary history as well as in Ibsen studies. Special attention is given to critics who have been given only minimal or distorted attention: Johan L. Vibe, Paul Botten-Hansen, and Hans Henrik Schulze.

Keywords

Norwegian Literary History, the History of Norwegian Literary Criticism, Reception, Henrik Ibsen, Brand

I. Innledning

Mottakelsen av *Brand* i 1866 utgjør et av de store høydepunktene i norsk litteraturkritikks historie. Det skyldes ikke én spesielt revolusjonerende artikkel eller sentral anmeldelse, men heller rikdommen i den samlede respons, uavhengigheten kritikerne fremviste og overskuddet verket forløste også hos profesjonelle lesere. Et slikt lykkelig øyeblikk oppstod av en rekke heldige forhold: Man så med én gang at *Brand* var et verk av stor kraft og originalitet, samtidig som man på ingen måte helt kunne fordøye hovedpersonen og lett kom i alvorlig tvil om hva Ibsen mente med ham. Selv om de fleste kritikerne allerede hadde respekt for Ibsen som dikter, fant de derfor også raskt frem til en rekke diskutabile trekk ved det nye

verket. Noen av kritikerne var heller ikke utpreget beskjedne når de listet opp sine innvendinger, iallfall ikke den i ettertid nokså ukjente kritikeren Johan Ludvig Vibe, fra før aktiv i vittighetsbladet *Vikingen* og heller ikke den eldre ironikeren A.O. Vinje, som med sin anmeldelse i *Dølen* leverte en av karrierens mest markante litterære artikler.

Et sant oppbud av eldre og nyere kritikere meldte seg på: Danske Clemens Petersen og norske M.J. Monrad var autoritetene som allerede hadde anmeldt Ibsen flere ganger. Aftenbladets redaktør Ditmar Meidell hadde mislikt *Kjærlighedens Komædie* i 1863, men kunne nå erklære at dette nye dramatiske diktet hadde «en saa dristig Tankeflukt og en saadan Styrke i Udførelsen» at det ville «hævde sig en varig og indflydelsesrig Plads i vor National-literatur» (Meidell 1866). Senere dukket egyptologen Jens Lieblein opp med skarp kritikk, og fra Danmark kom det en helt ny stemme som ikke var sen om å skaffe seg rom: den tjuetreårige Georg Brandes. Utpå høsten gjorde flere kristne skribenter seg gjeldende, og året ebbet ut med den relativt ukjente Kristian Winter-Hjelms lange svar til Monrads kritiske september-artikler i *Morgenbladet*. I januar 1867 kunne Ibsen selv stolt konstatere at det hadde «udviklet sig en hel Literatur over 'Brand'», og for ham var det Winter-Hjelms artikler som var «[d]et bedste der fra norsk Side er skrevet om Digtet» (Ibsen 2005, 260).

Til tross for all denne kreative virak har *Brand*-kritikken i 1866 aldri helt fått den status den fortjener, hverken i litteraturhistorien, kritikkhistorien eller Ibsen-forskningen. I stor grad må dette skyldes at 1866-kritikken nettopp artikulerte en rad interessante innvendinger mot *Brand*, noe som ikke ble stående i stil med verkets senere status som et av Ibsens mest kanoniske. En annen faktor er at flere av de mest markante kritikerne enten var eller ble typisk *konservative* kritikere. De ble derfor ikke tatt virkelig alvorlig av de mer venstreorienterte litteraturhistorikerne som gikk seirende ut av den påfølgende kulturkampen, og som deretter forvaltet både litteratur- og kritikkhistorien fra 1880-tallet og fremover. Denne institusjonaliserte undervurderingen finnes ennå i Vigdis Ystads innledning til skuespillet i *Henrik Ibsens Skrifter*.

I denne artikkelen presenterer jeg flere nye sider ved 1866-materialet i mer detalj og analyserer nærmere den tidlige resepsjonen, både kronologisk og systematisk. Analysen er ment som et bidrag til ny diskusjon av særlig to større, underbelyste problemfelt: 1) *Kritikk-historie*: Hva kjennetegnet den norske litteraturkritikken på 1860- og 1870-tallet? Hvordan var anmeldelsenes kvalitet og argumentasjon? Langs hvilke fronter posisjonerte kritikerne seg? 2) *Litteraturhistorie*: Hvordan var dynamikken mellom periodens litteratur – primært Ibsen og Bjørnson – og tidens litteraturkritikk?

Naturligvis er diskusjonen også ment å bidra til *Ibsen-forskningen*: Hvordan bør *Brand* leses i dag, og hva er skuespillets plass i forfatterskapet?

II. Litt om resepsjon av 1866-kritikken

Av de klassiske Ibsen-kommentatorene skriver Halvdan Koht, i sin Ibsen-biografi, mer enn de fleste om de første innvendingene mot *Brand*, men han kaller dem samlet for «alle mistolkningane» og lar verkets kraft få en samlet øredøvende effekt: «Boka taler liksom til samvetet at kvar einskild lesar. Gjennom heile dramaet drønde dette ordet som ropte kvar mann til ansvar; «Vælg; du staar paa Vejens Skille»» (Koht 1928, 271, 268). Hva feiltolkningene egentlig var og hvordan de ble feil, sies det mindre om.

Arild Linneberg nevner i sin kritikkhistorie knapt de mange anmeldelsene og erklærer feilaktig at hans egen konservative favoritt, Monrad, var en «som i motsetning til de aller fleste til og med betrakta *Brand* [...] og *Peer Gynt* [...] som stor diktning» (Linneberg 1992, 134–135). Faktum er at nesten alle anmelderne var imponert over *Brand*, selv om mange av

dem altså også hadde velmotiverte innsigelser. Monrad var dessuten slett ikke blant de mest positive.

«Felles for kritikkene var usikkerheten om hva slags litterært verk man egentlig hadde foran seg», skriver Ivo de Figuereido i sin biografi (Figuereido 2006, 306), og samme hovmod preger, merkelig nok, den usystematiske innledningen til *Brand* i *Henrik Ibsens Skrifter*, det skriftstykket som nå *burde* ha vært det autoritative i denne saken. Vigdis Ystad skriver der:

Anmeldelsene gir inntrykk av stor anerkjennelse, men uttrykker også forbehold som ser ut til å bunne i at teksten på flere måter brøt med tidens etablerte litterære forventninger og estetiske normer. Sett under ett gikk de fleste negativt-kritiske oppfatningene ut på at teksten manglet «forsoning» og egentlig «løsning» av den dramatiske konflikten. (Ystad 2007, 293)

Dette er misvisende ikke minst fordi «forsoning» var et typisk idealistisk honnørord, noe som gir inntrykk av at kritikken mer sprang ut av estetisk-konservativ uforstand enn av selvstendige observasjoner og opplevelser. Tendensen i hele Ystads gjennomgang er da også klar: *Brand* var for radikalt for de fleste av de overrumpede anmelderne: Det de hadde av innvendinger, tilhørte en forgangen tid. Faktisk er dette et refreng som går igjen i så å si alle *HIS*-utgavens innledninger til skuespillene. Om *Peer Gynt*, som riktignok fikk en langt tammere mottagelse enn *Brand*, heter det: «Samtidens mottakelse [...] kan tyde på at en del representative kritikere stod til dels usikre og nølende til denne typen diktning» (Aarseth 2007, 580). Om *De unges Forbund*: «Et flertall av vurderingene viser at en idealistisk, harmonisøkende norm fortsatt dominerte blant kritikkerne» (Ystad 2008, 32).

Kritikken som ble rettet mot *Brand* i 1866 er imidlertid langt mer dyptpløyende enn som så og foregriper heller punkt for punkt den grunnleggende debatten om *Brand* og Brand som har dukket opp igjen de siste førti år. For eksempel skrev Willy Dahl i 1981: «[D]et «realistiske» og det «symbolske» plan i *Brand* fungerer ikke sammen» (231). Og: «Overfor sin nærmeste familie er Brand i praksis en hjerteløs terrorist – eller han blir det, etter hvert som konsekvens-kravet skyver ham over i galskapen» (Dahl 1981, 231 og 230). Senere ble lignende synspunkter tatt opp igjen av Fredrik Engelstad og Per Thomas Andersen. Engelstad kaller Brand en fanatiker som har stilt sin egen «fremmedgjøring [...] på hodet», slik at han ikke bare har «en rett, men en plikt [til] å gå løs på andre mennesker i deres egen interesse» (Engelstad 1992, 144). Andersen skriver: «Hvis Brand blir «frelst», så vil jeg ikke frelses til samme himmel som ham» (Andersen 1997, 135).

For drøyt ti år siden forsøkte jeg selv, i et par artikler, å vise hvor kompleks den samlede mottakelsen var, men av de første anmeldelsene nøyde jeg meg den gang med å løfte frem særlig Brandes', Petersens, Monrads og Vinjes relativt kjente bidrag, med hovedvekten på en oppvurdering av de to siste.¹ For mye ble den gang unevnt, spesielt Vibe, som publiserte to litt ulike anmeldelser og Botten-Hansen, som var den som tok seg mest nær av Vibes artikler.²

III. Første reaksjoner og anmeldelser

Mye av det saklige innholdet i det som skulle prege *Brand*-kritikken i 1866, ble formulert med styrke allerede i en brevveksling mellom Clemens Petersen og Bjørnson fra slutten av

1. Se Hagen 2009 og 2010.

2. På Ibsen-senterets nettsider er de fleste av de nevnte *Brand*-anmeldelsene og -artiklene lagt ut. Unntakene er Vibes anmeldelser og Botten-Hansens polemiske artikler.

mars 1866, det vil si noen dager før de første anmeldelsene stod på trykk. Bjørnson skulle i mars 1867 skrive en av de mest positive anmeldelsene av *Peer Gynt*, men året før pisker han og Petersen hverandre opp i felles epistolarisk avsmak. Petersen åpner ballet i et brev skrevet rundt 20. mars, iallfall noen dager etter utgivelsen av *Brand* 16. mars. «[Ibsens] Værker som een Helhed ere meningsløse; det er ikke een Sjæl, der former sig frem for Slægten, men mange vildfarende Tanker, der suse hjemløse omkring», skriver Petersen, «hans Forstand kan sondre, men ikke skabe Ideer» (Bjørnson 1972, 108–109).

I sitt svar datert 30. mars, men åpenbart også skrevet 1. april, siden det refererer til Botten-Hansens omtale av *Brand* i *Illustreret Nyhedsblad* fra den dagen, lot Bjørnson de fleste av *sine* hemninger fare. Han innrømmer i forbifarten at «(d)er er meget Mægtigt i denne Bog», men så kommer invektivene på rekke og rad: «Sandhederne kommer fægtende, skrigende, støjende, à la Søren, men ere undertiden simple nok; aldrig have de Kjød og Blod og Gang af sig selv, -- og følgelig ere de ikke digtede.» Bjørnson påpeker også at det er umulig å vite hva Ibsen mener om sin hovedperson: «Har han tænkt at Brand foer fejl, saa er han dog bleven saa forelsket i dette levendegjorte Uhygge, at Brand er bleven en Sejrens Figur, en Martyr for ham» (Bjørnson 1972, 110, 111).

I Botten-Hansens lille omtale, som var den første anmeldelsen, ble det sagt at Brands endelikt viser «hans tragiske Skjæbne». Bjørnson hadde lite til over for den slags: ««Nyhedsbladet» siger i dag, at Brand er en Figur som gaar under i Kamp med Halvhed og Dorskhed. Herre Jesus!» (Bjørnson 1972, 112).

Til Bjørnsons forsvar må det tilføyes at han hadde mot til å si det samme til Ibsen selv. 12. mai heter det i et brev: «Din Brand er med al sin Genialitet og vidunderlige Kraft intet Digt. Du føler det vistnok selv.» To måneder senere skriver han: «Nu gad jeg se dig tegne karakterer, uden at de som i Brand og Kjerlighedens Komædie, tilsidst bleve blotte Tanker, Abstraktioner» (Bjørnson 1912, 193 og 198).

Botten-Hansens anmeldelse hadde vært like positiv som den var kort, men hans konklusjon er en smule pussig. Der heter det:

[Det maa] kun være os tilladt at udtale den Dom, at Digtet — tungt i Tanken og fyldigt i Formen — i sin Helhed gjør et mægtigt Indtryk, at det selv med sine Misgreb — og disse ere tildeels af den Beskaffenhed, at enhver kritisk Stympet kan pege paa dem — viser den sande Digter, — en rig og selvstændig Aand . . . (Botten-Hansen 1866a; uth. her)

Hvilke misgrep er det snakk om? Hvor store er de? Hvor åpenbare for alle? Derom tier kritikeren.

Etter Botten-Hansen var neste kritiker ut Johan L. Vibe. Hans første anmeldelse stod 3. april i det aller første nummer av avisen *Norge*, som Vibe redigerte sammen med Hans Henrik Schulze. Denne kritikken stemmer nesten helt overens med Bjørnsons den gang upubliserte synspunkter. Vibe mener at verket ikke har noen «Mangel paa poetisk Varme, Kraft og Begeistring», men «[d]en her foreliggende Digtning af Henrik Ibsen kan maaske bedst karakteriseres som glimrende Vanvid». Dette vanviddet sprang særlig ut av Brands forhold til sin egen «Alt eller Intet»-devise:

Der gives hos denne Mand fra det Første til det Sidste ingen anden Tanke og Følelse end denne ene, og hvor Menneskeligheden dukker frem, da kues og opluges den aldeles af denne. (Vibe 1866a)

Vibe skiller mellom en slik vanviddets representant og en helt som kjemper mot alle odds, men som faller ut av eller overskrider sin helterolle:

Saalænge en Mand, inden en menneskelig Begrænsning, arbejder mod et Maal uden smaalige Hensyn til egen Fordel, til Vanskeligheder og Farer, da kan han være en Helt, da kunne vi beundre ham og skjænke ham Sympathi, selv om det praktiske Livs Forhold gjør, at han gaar tilgrunde under Kampen; men hvis han under sin Kamp for Ideen oprører sig mod alle Fornuftens og Naturens Love, hvis han glemmer eller ignorerer de Følelser, der af Naturen er indprentede i ethvert Menneskes Hjerte, da er han ikke længer en Helt, da er han gal . . .

Vibes neste innvending gjelder det forhold at Ibsen tilsynelatende står last og brast med Brand, iallfall svært langt på vei:

Saavidt vi kunne forstaa, anser Digteren hans Handlemaade som noget, der i og for sig maa billiges; men betragter hans Undergang som en Følge alene deraf, at den ikke er praktisk, at den ikke stemmer med det virkelige Livs Smaalighed.

Omvendt fremstiller Ibsen Brands motstandere ofte temmelig positivt, slik at «de Mænd, der ere fremstillede i et satirisk Lys, Fogden, Provsten o.s.v., ved mange Leiligheder ligeoverfor Brand ytrer saa sande, rigtige og sunde Anskuelser, at de nødvendigvis maa vinne Læserens Sympathi». Dette gjør igjen «at man ikke kan mærke at [Ibsen] selv stiller sig i noget Forhold til sine Personer, at han har nogen bestemt Opfatning af dem». Videre fører dette til genreforvirring, «idet Forfatteren i samme Stykke endog i samme Akt lader en Mand være tragisk og komisk». Vibe utdyper:

Men dette er en Feil, som man aldrig vil finde i modne Forfatteres Værker; thi en tragisk Helt maa aldrig et Øieblik blive komisk, ellers er hans Rolle udspilt, og en komisk Person maa aldrig blive tragisk, saa et Publikum begynder at føle Samvittighedsnag over, at det har leet; thi da taber hele Skildringen sin Virkning. Men en komisk Person maa ikke engang nogensinde være fornuftigere end Stykkets Helt; thi ogsaa da vil Indtrykket svækkes, og dette er Tilfældet her.

Dette har mye for seg. Hamlet, Lear, Macbeth og Henry V kan ha sine feil, men de blir aldri latterlige. Lears narr og Henrys lystige venn Falstaff kan tidvis ha mer fornuft enn sine overordnede, men de er positive personer som supplerer den de kritiserer; de er ikke regelrette antagonist som fogden og prosten er det i *Brand*. Og dersom den frekke og ustoppelige fogden virkelig er en person vi skal le av, kan han ikke også bli en person vi ofte føler må ha rett overfor den kompromissløse presten som har satset alt på *å ha helt rett*.

En fjerde beslektet innvending er det også plass til, nemlig det upassende i at de komiske skikkelsene også er selvironiske og selvrefererende, som når den nyfrelste Einar utbryter: «Ved mig der klæber ingen Plett;/jeg skylltet er i troens Tvætt;/afgneden er hver Sølenskvalt/paa Hellighedens Vaskebrett» (Ibsen 2007, 423). Dette hadde vært «ret vittigt, hvis Ibsen havde sagt det», kommenterer Vibe, «men det er ikke tænkeligt, at Einar selv skulde sige det». Han fortsetter:

Ibsens komiske Figurer ere med andre Ord hyppig *selvironiske*, ikke *latterlige*; men dette er en betydelig Feil ved en dramatisk Digtning; thi der maa nødvendigvis de komiske Figurer være latterlige ellers er de ikke komiske; men Selvironi og Latterlighed ere saa langt fra at være Analogier, at de tvertimod ere Modsætninger.

Altså: Når vi ser selvironien, som også fogden er full av, vil ingenting av det han gjør lenger være latterlig, siden det bare er et spill, en maske, en positur han spiller med etter intelligent behag.

Tredje anmeldelse var Morgenbladets anonyme, publisert 5. april. Her er vi tilbake i det alvorlige sporet. For at Brand skal få beholde sin status som «tragisk figur», heter det, må

man «vogte sig for at blande noget ind i den rent æsthetiske Betragtning». Unngår man *det*, kan man se at Brand makter å holde fast ved sin «Hyperidealisme» takket være «den forbauende Viljekraft der bor i ham». Hans tragiske skyld ligger i at han undervurderer eller feilplasserer den kristne nestekjærlighet ved å gjøre den avhengig av at man i alle sammenhenger velger *alt* fremfor intet og er tro mot sin sak *fullt og helt*. En slik kompromissløshet «udgjør [Brands] Brøde mod Kristendommens Lære», og han må derfor tvinges i kne «for at Retfærdigheden kan gjøres Fyldest og Forsoningen indtræde» (Anon. 1866).

Tolkningen er eksemplarisk idealistisk-tragisk i sin grunnholdning: I Brands dype tragiske fall aner vi nettopp den større kristne forsoning og ydmykhet som ligger over hans egen for hovmodige fatteevne. Kontra Ystad ser vi slik også at de idealistiske kritikerne godt kunne være positive til skuespillet, og at de ikke hadde problemer med å se den etterlengtede forsoning.

Av en eller annen grunn er denne anonyme anmeldelsen etter hvert blitt tillagt M. J. Monrad, til tross for at Monrads fire september-artikler om *Brand* går i en helt annen og anti-tragisk retning, og uten at han der overhodet nevner at eller hvorfor han radikalt skulle ha skiftet synspunkt siden april. Tvert imot er september-artiklene rettet mot det uklare ved mottakelsen generelt: «[M]an hører de forskjelligste Meninger om, hvad [Verket] dog tilsidt vil, og Dommen over dets Værd bliver ofte vaklende. Den offentlige Kritik har i denne Henseende gjort altfor lidet til at klare Opfatningen, ja til dels vel endog snarere bidraget til at forvirre den» (Monrad 1866). I Kari Hamres bok om Clemens Petersen står det da også at Morgenbladets anmeldelse 5. april «var ikke av Monrad» (Hamre 1945, 152), uten at noen videre begrunnelse for dette gis. Langt mer naturlig er det uansett å tillegge anmeldelsen Kristian Winter-Hjelm som allerede var etablert som Morgenblad-anmelder, og som nettopp tar opp igjen nøyaktig samme tolkning i sitt tilsvaret til Monrad i sine to artikler i desember. Heller ikke Winter-Hjelm refererer til den tidligere anmeldelsen, men *det* er i dette tilfellet mindre påfallende, siden synspunktene er de samme: I desember skal han, for å imøtegå Monrads angrep, bare utdypende gjenta hva han allerede hadde sagt i april.

7. april kommer både Ditmar Meidells anmeldelse i Aftenbladet og Clemens Petersens anmeldelse i danske Fædrelandet. Begge lener seg mot den tragiske tolkningen som med større fylde og klarhet var formulert i Morgenbladet, med den samme vektlegging av den tragiske feil. Meidell skriver: «At Brands hele Kamp har en tragisk Karakter, ligger deri, at hans Vilje ikke alene er ren og ædel, men ogsaa rettet mod Sandheden, og at den alligevel maa knuses.» Samtidig har også anmeldelsen noen ekko av Vibes (og Bjørnsons) abstraksjonsinnvending:

Men gjælder det allerede i nogen Mon om Brand, at han mere fremstiller sig som abstrakt Udtryk for en ensidig fastholdt Livsanskuelse end som en levende Personlighed med en Livsanskuelse, er dette i end højere Grad Tilfældet med Fogden og Provsten. Det Typiske er her saa overvejende, at det ganske udsletter Præget af Individualiteten, og begge blive staaende som abstrakte Almindeligheder. (Meidell 1866)

Bjørnsons brev av 1. april nådde ikke frem til Petersen før han hadde publisert *sin* anmeldelse. I den var kritikken tonet atskillig ned. Også hans lese måte blir resolutt tragisk, og han beundrer den «ligesaa store, som sande Tanke» at det bare er «Kjærligheden [som har] Livet og Sandheden i sig». Likevel mener han at denne ideen ikke er tilstrekkelig dramatisk fremstilt, men blir et avsluttende «Postulat, der kun hviler paa en kritisk Opklaring af det Feile i en Feiltagelse» (Petersen 1866).

Balansen i regnskapet blir gjenopprettet dagen etter, i den siste av de seks anmeldelsene fra de tidlige april-dagene. Vinjes artikkel i *Dølen* 8. april er svært lang, temmelig rotete og full av gjentagelser. Den er dessuten først og fremst enda et dokument i Vinjes vedvarende

kampanje mot Bjørnson, og selv om Vinje later til å ville si noe mye mer positivt om Ibsen, ender det med at *Brands* forfatter nesten går med i dragsuget.³ Riktignok mener Vinje at Brand er «eit makalaust Dikt i sit Slag», at Ibsen kan kunsten å «byggja eit Drama», og at «det er Tactslag og Sprett og Spenn» i hans *Vers* (Vinje 1993, 183). Hovedinnvendingene tar imidlertid snart over, og de er tre i tallet: For det første er det slik at «desse vore Poeter liksovel som dei nyare i Frankrike og England liggja utanfor Livet, som dei anten ikkje kjenna eller ikkje hava Magt til at maala». De makter bare å lage «Abstracter» eller «Begreber», og var Arne, Sigurd Slembe, Synnøve Solbakken og Brand «Folk, saa ville det sunne Mannavit døma deim til Daarehuset».

For det andre driver disse personene og jager «efter Skugger», som for eksempel den «Tidens Halvhed» som er Brands fiende. Vinje kommenterer tørt:

Eg undrast, naar Tiden har voret meir «heil» en den no er. Den, som kjenner litt til Historien og Livet fører aldri slik strid mot «Tiden». Gud bevares! Den er altid «halv» mot den Mønstertid vi kunde tenkja os. (Vinje 1993, 187, 192)

For det tredje blir det Bjørnson og Ibsen skriver, til ufrivillig komikk i stedet for alvorlig tragikk, slik det tilsynelatende altså er ment. Både Bjørnson og Ibsen er «subjectiv Tragiske og objektiv Komiske»: «For rett at njota det glimrande i Brand maa eg derfor taka honom skjemtefullt. Han er for ravende galen, maa vita, til at vera aalvarsom». Eller: «Ja, han er heil den Guten. Der er inkje Avslag i Galskapen; heil alt til han verdt nedgraven i Snjoskrida, som eit slikt Umenneskje ærleg fortener» (Vinje 1993, 188, 189 og 193).

Vi ser dermed at Vinje punkt for punkt bare vrir litt på synspunktene som allerede var artikulert av Vibe fem dager tidligere. På sitt beste er Vinje kanskje en smule morsommere, og han «redder» også på et vis verket ved å si at det fungerer som komedie, skjønt det er tvilsomt både at han mener dette uironisk og at verket faktisk *lar* seg redde eller forbedre på denne måten. Samlet må man iallfall si at Vinje styrker den respektløse kritikken av Brand som Bjørnson og Vibe hadde lansert, den første riktignok bare i brevet til Petersen. Mot de antipatiske komikerne Vibe og Vinje (og Bjørnson) står dermed, så langt, de sympatiske tragikere Botten-Hansen, Morgenbladet (sannsynligvis Winter-Hjelm), Meidell og Petersen (begge de siste med noen reservasjoner).

Hva skjer så videre? Høsten skulle domineres av Monrads fire artikler på Vibe-siden og Winter-Hjelms tragedieutdypende tilsvær, men i mellomtiden går debatten mellom de to leirene sin gang, særlig mellom Botten-Hansen, Vibe og Vibes medredaktør i *Norge*, juristen, forfatteren og den senere stortingsmann Hans Henrik Schulze. Også Georg Brandes' og Jens Liebleins anmeldelser i mai er relevant for denne debatten.

IV. Debatt og polemikk fra april til august

Botten-Hansens første videre utspill forelå allerede 8. april og er hans anmeldelse av dagsavisen *Norge*. I dette bladets første lederartikkel, skrevet av Vibe, hadde det stått at «[p]aa Literaturens og Kunstens Omraade holde vi paa en selvstændig norsk Udvikling», hvilket ble utdypet til følgende krav:

at vor Poesi og Kunst [...] maa være opfattet og grebed lige ud af Livet og ikke blot paa anden Haand, at det maa være seet med egne Øine og ikke gennem fremmede Brilller. Stoffet maa saaledes i Indhold og Form være nationalt og nationalt opfattet.

3. For en analyse av forholdet Vinje/Bjørnson, se Hagen 2019, 468–526.

Botten-Hansen misforstår, bevisst eller ubevisst, og kommenterer spydig:

Det gamle Norges kraftige Sønner og Døtre skulle da spares for den nationale Forsmædelse at maatte læse og anerkjende som Digtninger Sager af et aldeles unationalt og fremmed Indhold, f. Ex. Wergelands «Engelske Lods», Munchs «Salomon de Caus», Bjørnsons «Maria Stuart» – ikke at tale om Welhavens Digte om Grækenlands mythiske Personager, der aldrig have tilhørt Virkeligheden og mindst den norske Virkelighed. (Botten-Hansen 1886b)

Hvorfor Vibes riktignok diskutabile ønske om en nasjonal-realistisk diktning her må omskrives til et meningsløst krav om at alt litterært innhold skal hentes innenfra landets grenser, er egnet til å forundre, men Vibe skal og må latterliggjøres. Bedre blir det ikke da Botten-Hansen griper fatt i hans anklager om at *Brand* er genreforvirret:

«En komisk Person», siger Anm, «maa ikke engang nogensinde være fornuftigere end Stykkets Helt». Havde Shakespeare kjendt denne Lov, kunde hans fleste Dramaer været sparede Men da denne raa Britte uheldigvis ikke har kunnet føre sig Norges Kritik til Nytte, fører Falstaff, Hofnarre og Spidsborgere en saa forstandig Tale, at de heri ofte overfløie Heltene, der som Ideens begeistrede Bærere ikke se Skoven for Trær.

Men Vibe hadde ikke sagt at komiske personer ikke kan være fulle av vidd, humor og fornuft; det han mener, er at slik *Brand* er konstruert, blir den komiske fogdens fornuft et spesifikt problem fordi den ofte setter heltene Brand i *utillsiktet* forlegenhet. Problemet er: Dersom Brand leses som en helt, kommer han likevel for ofte til kort mot fogdens vitale pragmatisme og det blir også for vanskelig å *like* ham. Dersom skuespillet derimot er ment å kritisere sin hovedperson, sier Brand for mange sannheter til at fogden, doktoren og de andre utgjør en sterk nok motvekt. I begge tilfeller låser forståelsen seg, eller den ender med utilfredsstillende kompromisser. I *Henry IV* kan Falstaffs stabile, menneskelige hedonisme stå som en varig og konsistent kritikk av prinsens vei mot en stivnet kongerolle. Det ligger i Brands «Alt eller Intet» at man enten må følge ham helt eller avvise det kravet han selv er blitt ett med: Alle kompromisser, alt tvisyn, all tvil vil bidra til å uthule både ham og hans prosjekt⁴.

Botten-Hansens harselas med *Norge* avsluttes med en påstand om «at Fogden med al sin Virkelyst ogsaa nu var bleven kritisk Medarbeider af det nye, for Æsthetikens Fremtid saa løfterige Organ». Den i Botten-Hansens øyne latterlige fogd er bare en liten Vibe eller vice versa. Litt ufrivillig ironisk blir dette når Botten-Hansens gamle og ennå gode venn Vinje altså samme dag hadde publisert en lesning som punkt for punkt falt sammen med Vibes. Men Botten-Hansen nevner aldri Vinje i *Brand*-sammenheng.

Vibe svarer noe tamt på utspillet. 13. april – fem dager før *Norge* klapper sammen for godt – nøyer han seg stort sett med å påpeke det absurde i Botten-Hansens vrangvilje: Hans tolkning av «det nationale» er bare mulig når vendingen «staar udrevet fra sin Sammenheng, og man partout er optat af at misforstaa». I tillegg koster han på seg litt ap med Botten-Hansens anmeldelse og dens snodige benevnelse av de ikke nærmere definerte «Misgreb»:

Hvis det altsaa, som man tør antage for sandsynligt, er Bladets almindelige Norm for Kritikker, at den ikke paapeger de Feil, som ere saa store og iøinefaldende, at «enhver Stympen kan se dem», men derimod kun dem, der ere saa ubetydelige, at man maa have en særlig kritisk Begavelse for at kunne opdage dem, saa maa vi formode, at vore Feil have været af det sidste Slags. (Vibe 1866b)

4. Se Hagen 2009 for ytterligere kommentarer til fogdens rolle i *Brand*.

Norge gikk altså inn 18. april, men like etter publiserer Jens Lieblein en anmeldelse i sitt tidsskrift *Norden*. De kritiske og «komiske» lesere får med det en ny mann på laget:

Saaledes gaar den Mand, der kjæmper for Ideen, tilgrunde i sin egen Galskab. Dersom man ikke maatte antage, at Digteren mente det ærligt og oprigtigt med Ideen, skulde man formode, at det var hans Hensigt at skrive en Satire over den. Hvad skal man tro? Har Digteren været uheldig, saaledes at hans Helt er bleven til Medynk istedetfor til Beundring, eller har han villet spotte med enhver ideel Stræben ved at give Vrægebilledet af en Ideens Mand?

Anmelderen slutter med å fordømme Brands eksistensielle og religiøse idealisme som vender den materielle og praktiske verden ryggen. Lieblein, som i 1877 grunnla det liberale *Nyt norsk Tidsskrift* sammen med Olaf Skavlan og Ernst Sars, forstår ikke hensikten med en slik enten/eller-logikk:

Faar vor Digter det rette Syn for den nye Tid, saa vil han skjønne, at der alene gjennem den saameget dadlede Materialisme er Frelse for Menneskeheden, naar den ikke bliver hængende i Materialismen, men betragter den som det vigtigste Middel til Fremskridt, til Lys og til Frihed. Her skal Digteren med det profetiske Blik og den profetiske Kraft gaa foran. (Lieblein 1866)

Anmelderen etterlyser altså noe av den praktiske og sunne fornuft som også kunne spores i Vinjes latterliggjøring av Brands kamp mot «Halvheden».

Botten-Hansen følger ivrig med fra sitt utkikkspunkt i *Illustreret Nyhedsblad*. Vinje lar han fortsatt være i fred, men 29. april skal Lieblein tuktes og knyttes til den stakkars Vibe. Botten-Hansens artikkel starter denne gang med å sitere en dansk avis som melder om hvordan Brand har tatt København med storm: «Det læses med den største Interesse, dets Ros er i Alles Munde og dets vægtige Ord i Alles Tanker». Denne hyllesten blir så et springbrett for igjen å henge ut de negative norske stemmene:

Med al sin Selvfølelse have Nordmændene den Feil, aldrig at vove at betro sig til sin egen Dom og det umiddelbare Indtryk, hvor det gjælder Anerkjendelse, men kun hvor det gjælder Nedrivelse. Hvor det gjælder at anerkjende, kræve de altid Autoriteter, helst udenlandske; men hvor det gjælder at nedrive, ere de alle ligefra Vuggen af uomstødelige Autoriteter. (Botten-Hansen 1866c)

Botten-Hansen er dermed fullstendig blind for at den norske kritikken har vært langt mer positiv enn som så, og han utelukker også at kritikerne faktisk kan ha hatt sine velbegrunnede innvendinger. Det vedvarende fraværet av Vinje kan, på dette stadiet, bare karakteriseres som intellektuell uredelighet.

Dersom Botten-Hansen satte sin lit til den danske mottakelse, kan han neppe ha blitt særlig begeistret for Brandes' anmeldelse som kom i det danske Dagbladet 23. mai. Åpnin-gen var det riktignok intet å si på:

Denne Bog vil ikke lade noen Læser kold; ethvert modtageligt og ukløvet Sind fornemmer, naar Læsnin-gen er endt, et rystende, ja overvældende Indtryk af at have staaet Ansigt til Ansigt med en stærk og indigneret Genius, for hvis gjennemskuende Blik Svagheden tvinges til at slaae sit Øie ned.

Etter hvert begynner imidlertid de bjørnsonske og vibeske innvendinger å overta:

Han har nemlig ladet de Personer, der ere Skiver for hans Satire, gjøre saa mange Tilskuerbemærkninger om sig, fremstille sig selv med en saadan Selvironi, at de give sig det ene Slag paa Munden efter det andet. Saaledes gjør f. Ex. Einar i 5te Akt Nar ad sin egen Person efter en utrolig Maalestok, og Fogden bruger

om sig selv det Udtryk: «jeg er synlig rørt»: Ved at lægge Farven saa tykt paa den tegnede Skikkelse berøver Digteren den netop dens naturlige Liv.

Også Brandes påpeker forfatterens uklare forhold til sin helt. Brands begeistring og indignasjon burde ikke «have smittet Digteren saaledes, at han ganske og aldeles reves med af sin Helt, hvis Eensidighed han dog til Slutningen vil dømme». Ibsen har «fremmanet en Mand, han ikke selv formaaer at besværges» (Brandes 1866).

Botten-Hansens korstog forblir like uanfektet. Brandes bryr han seg ikke om, men han fortsetter å sparke nedover mot utvalgte nordmenn, noe som blir klart da Vibe rundt 1. juni utgir det første og eneste nummeret av sitt *Litterairt Tidsskrift*, med en revidert og utvidet *Brand*-anmeldelse. Hoveddelen av tidsskriftet bestod av litterære arbeider forfattet av Vibe selv, men signert «Olsen», «Monsen», «Madsen» osv. I *Brand*-anmeldelsen sier han ikke så mye nytt, men innledningsvis slås det fast at det er de negative aspektene som skal vektlegges, ikke minst fordi disse fortsatt later til å være mindretallets standpunkter:

En Kritik som den Følgende vil nemlig ifølge sin Natur faa en temmelig polemisk Character; thi naar der efter vor Overbevisning i Digtningen findes dybtgaende og gjennemgribende Feil, ikke saa meget i Enkelthederne som i det Hele, og naar disse Feil af Andre, der have udtalt nogen Dom over Bogen, ikke synes at være erkjendte, saa bliver det nødvendigt ikke alene at paapege, men ogsaa at forklare Manglerne og saavidt muligt begrunde sin Dom herom. (Vibe 1866c)

Botten-Hansens oppsiktsvekkende lange anmeldelse står på trykk 10. juni. Allerede tidsskriftets tittel er helt feil, mener han:

Thi for det Første har den, ikke engang som Stof betragtet, noget med Literaturen eller det Literære at bestille, og for det andet kan kun forsaavidt Benævnelsen Tidsskrift bruges, som der viser sig nogen Tidsskjel i Affattelsen, idet enkelte Stykker aabenbart ere blevne til som Skolestile, medens andre, der ved en raare og friere Tone vise sig uberørte og ubeklippede af enhver censor morum, maa være affattede efter Skolegangens og Skoletvangens Ophør.

Det finnes heller ingen grenser for hvor hjelpeløst innholdet er:

Fælles for hele Tidsskriftets Indhold, ved Siden af Raaheden og Smagløsheden, er en fuldkommen nihilistisk Retning. Intetsteds finder man en alvorlig Tanke eller en selvstændig Mening, der endogsaa blot kunde friste til at opkaste det Spørgsmaal: om Forfatteren virkelig har tænkt, meent eller villet Noget med sit Skriverseri. Thi med stor Aabenhjertighed har han faktisk erklæret sig for en aandelig Baias.

Botten-Hansen gjentar også sine påstander om *Brand*-resepsjonen generelt:

Da Ibsen's «Brand» over hele Skandinavien nu er bleven anerkjendt for at være et af de betydeligste poetiske Arbeider fra den senere Tid, var det let at forudsee, at den her særlig vilde blive nedrevet... (Botten-Hansen 1866d)

Den ene som nå kommer Vibe til unnsetning, er hans tidligere medredaktør Hans Henrik Schulze, som etter nedleggelsen av *Norge* umiddelbart hadde lansert en ukeavis, *Skjemt og Alvor*. Den skulle holde ut i tre måneder, og i nummeret for 8. august skriver Schulze sin egen anmeldelse av *Litterairt Tidsskrift*. Han mener der at Vibes første versjon av *Brand*-anmeldelsen var et «Hastverksarbeide», men at den nye er langt bedre. Vibes anmeldelser er i det hele tatt «ganske ualmindelig let og livligt skrevet», de «ere skrevne med megen Velvilje og Humanitet, og de ere tillige saa klare og forstaaelige og saa fri for det bombastiske,

filosofiske, uforstandige Jargon, hvori saadanne Bedømmelser i Almindelighed affattes baade her og i Danmark, at vi ikke kunne andet end ønske, at Forfatteren vil fortsætte paa denne Bane».

Det er lett å gi Schulze rett i disse synspunktene, iallfall langt lettere enn det er å ta Botten-Hansens overdimensjonerte kritikk av Vibe alvorlig. I sin anmeldelse forstår ikke Schulze hvorfor Vibe blir behandlet slik når *Dølen* har sagt «omtrent det Samme; men Nyhedsbladet har ikke berørt dette med et Ord, enten fordi Dølen selv er en Autoritet – Fri-fant – i Nyhedsbladets Øine, eller ogsaa fordi det betragter ham som en litterær Kuriositet, som det ikke er værd at bryde sig om.» Schulze synes å ha sitt på det tørre når han konkluderer:

[Kritiken af Vibe] er saa uvorren og saa personligt hadsk, at den aldels taber sin Betydning [...] og den maa berøve Ill. Nyhedsblad den Smule Sympathi, som man endnu havde for dette Blad. (Schulze 1866)

Så er spørsmålet *hvorfor* Botten-Hansen mistet besinnelsen i denne saken? Hans *Nyhedsblad* hadde ved begynnelsen av året blitt utfordret av *Norsk Folkeblad*, der Bjørnson overtok redaktøransvaret i mars. Denne konkurransen skulle ved slutten av året gjøre det endelig av med Botten-Hansens blad. Det er mulig *Norge* og/eller *Vibe* ble ansett som en lignende trussel. Bladet *Vikingen* hadde også ertet Botten-Hansen en del siden starten i 1863, og Vibes gode venn, historikeren Yngvar Nielsen, skrev langt senere: «Mellem dem havde der udviklet sig et Uvenskab ved Vibes stadige Stikpiller i «Vikingen», som paa Botten-Hansen hadde havt en irriterende Virkning» (Nielsen 1910 343). I 1866 stod det imidlertid neppe mye i *Vikingen* som kunne irritere Botten-Hansen direkte. Det måtte i så fall være en artikkelrekke i januar som ironiserte ganske godt over Vinjes anmeldelse av Bjørnsons *De Nygifte*. Vinje hadde der beskrevet sitt forhold til Bjørnson som ild og vann, og *Vikingen* (antagelig *Vibe*) kommenterer:

Vil man sammenligne Bjørnsons Digtning med Ild, saa er riktignok Dødens det klare «Vatten». Nei, skiddent Vatten mente vi. Og ogsaa deri ligner Dølen Vandet, at det gjerne vil slukke og tilintetgjøre Ilden. Men naar Ilden er stor og Vandet lidet, saa gaar det ikke. Dø!

Det ble også gjort narr av Vinjes selvopptatthet: «I hvilket somhelst andet Blad vilde det kanske i det Hele taget sedt lidt pudsigt ud, om Redaktøren saaledes som Dølen blot arbeidede paa at trække sin egen Personlighed frem». Ikke minst raljeres det over det Vinje skriver om hvordan han selv ville ha oppført seg som svigersønn i huset til skuespilletts amtmann:

[Vinje] vil man skal tænke sig ham som Amtmandens Svigersøn, med en ung, smuk Kone ved sin Side, idet han tilintetgjør hende med en «tre, fire kolde, rolige Ord!» O, I Muser og Gratier! Hvilket Syn for Guder! Dersom det nogensinde har været paa urette Sted, at Dølen har trukket sin egen Person, sit «Eg», frem for Folks Øine, saa er det sandelig her.⁵

Vinje-vennen Botten-Hansen kunne sikkert ha oppfattet dette som en «Stikpille» også mot seg selv, men han skulle vel kunne ha tålt såpass. Kanskje var han den type ironiker som dårlig tåler samme medisin anvendt på seg selv. Kanskje var det også av samme grunn Vinje ikke brydde seg med å referere til *Vibe* i anmeldelsen av 8. april, til tross for at synspunktene altså var mye de samme.

5. *Vikingen* 6/1, 13/1 og 27/1 1866.

Sannsynligvis hadde også den større rivaliseringen mellom Bjørnson og Ibsen noe med saken å gjøre. Fra hvert sitt hold gjorde både Bjørnson og den såkalte Hollender-kretsen (med Botten-Hansen i spissen) sitt til at Ibsen fikk diktergasje det året – etter utgivelsen av *Brand* – men Bjørnson hadde lite til overs for Ibsens gamle Hollender-venner. Brevet han skrev til Ibsen 12. mai, er berømt i så måte:

Dine saakaldte Venner heroppe [...] ere aldeles forskrekkelige i Omgang, jeg gruer for din Hjemkomst. Røde Lie med Friele under Armen, Botten-Hansen med sin Prosa og sin Ondskab (sammen med meget Godt og Dygtigt, som vi aldrig skulle glemme ham), Ernst Sars med sin forunderlige Svaghed, paa samme Tid som han opløser alt i Atomer, Birkeland, som er en Jurist og en Fanatiker, det farligste Udyr, jeg kjender, – de savne tilhobe det Allervæsentligste, *sund, grej, Menneskelighed*. De ere en Bande Theoretikere og Spottere, men uden al Produktivitet... (Bjørnson 1912, 193–194)

Botten-Hansen og historikeren Michael Birkeland utgjorde sentrum i Hollender-kretsen sammen med historikeren Ludvig Daae og filologen Jacob Løkke. Det er og blir et påfallende faktum at Bjørnsons verker nesten ikke ble omtalt i *Illustreret Nyhedsblad* etter at Botten-Hansen hadde skrevet ganske positivt om *Synnøve Solbakken* i 1857. «J. E. Sars meddeler, at Botten-Hansen fikk skjend av flere medlemmer af hans literære kreds, fordi han hadde anmeldt Bjørnsons fortælling saa gunstig», skriver Christen Collin (Collin 1923 II, 28). Den videre utelatelsen skjer altså i et blad som uke for uke anmeldte nesten hva som helst av bøker og tidsskrifter, med en redaktør som har fått æren av å være den moderne norske litteraturkritikks grunnlegger. Unntaket fra Bjørnson-fortielsen var Ibsens generøse anmeldelse av *Sigurd Slembe* i 1863, men det var taust om *Arne* (1859), *En glad Gut* (1860), *Kong Sverre* (1861), *Maria Stuart i Skottland* (1864), *De Nygifte* (1865) og *Jernbanen og Kirkegaarden* (1866). Heller ikke ble Bjørnson gjenstand for en av Botten-Hansens kjente portrettartikler.

V. Botten-Hansen og Vibe etter 1866

Botten-Hansen og Vibe kom begge svekket ut av året 1866. Den første mistet sitt blad, fortsatte litt som anmelder i *Skilling-Magazin* og døde brått sommeren 1869. Vinjes nekrolog over vennen handler mest om Dølen selv, men han får også med at avdøde «var vaar beste Skribent, og ikke langt ifraa vaar beste Diktare med» (Vinje 1993, 350). Noen samling med Botten-Hansens artikler har aldri sett dagens lys, kanskje fordi hans literære anmeldelser sjelden hever seg over det middelmådige. I hans ettermæle er det imidlertid få spor av hans mer tvilsomme sider. Ibsen-forskere har naturlig nok hatt lite å utsette på ham, siden han til sin død var den mest trofaste av støttespillere. Hverken Daae (1888), Fredrik Ording (1927) eller Arild Linneberg (1992) finner plass til kritiske perspektiver, og i de to utgavene av *Norsk Biografisk Leksikon* tar både Leiv Amundsen og Sigurd Aarnes på ham med silkehandsker. Daae mener at det var Botten-Hansen som «egentlig først har bragt Methode i [litteraturkritikken] hos os» (Daae 1888, 329). Amundsen skriver at han var den første som «saa at si gjorde literær kritik til fag» og legger til at «hans indsigt og sikre smak» gjorde at hans mening var noe «baade forfatterne og læserne saa hen til» (Amundsen 1925, 117, 118). I en kommentar til Botten-Hansens anmeldelse av *Norge* skriver Aarnes at den er «en reaksjon mot nasjonal innavl og åndelig selvforsyning» og at dette er «karakteristisk for hans ufantastiske, likevektige innstilling». I samme åndedrag ufarliggjøres, i forbifarten, Vibe og Schulze som «konservative jurister og litterater» (Aarnes 1970, 103). Dette siste er en sannhet med sterke modifikasjoner. Formålsparagrafen i *Norge* erklærte: «Bladets Indhold vil væsentlig

blive politisk og dets Tendents liberal eller moderat fremadskridende.» I Aftenpostens nekrolog over Schulze 30. juni 1873 heter det: «I Politiken tilhørte han Centrum med en Retning mod Venstre.» Han var «ikke nogen blindt lystrende Partigjænger, hvem Førerne uden videre kunde regne blandt de «sikre» Stemmer», og han hadde «en vis Tilbøielighed til med sin bidende Satire at røbe Partiets Svagheder». Vibe skulle senere, i sin tid som Aftenposten-journalist på 1880-tallet, bli mer opplagt konservativ, men han forble hele livet noe av et uromoment og en uberegnelig spilloppmaker, også som skjønnlitterær forfatter.⁶

1860-tallets sanne konservative var naturligvis heller Hollender-kretsen, som iallfall i tiårets siste halvdel gled over mot Morgenbladets redaksjonelle linje, med unntak av mer perifere medlemmer som Sars og Vinje, som nå skiftet side i politikken. Hollenderne «blev kritikere og spottere – forhaanere av alt det som hadde opdrift i landet», skriver Gerhard Gran. De var «allesammen yderliggaaende konservative som ikke saa noget haab for landet i al den politiske og nationale rummel som foregik omkring dem». Gran husket selv å ha vært til stede i Studentersamfundets feiring av Ibsens 50-årsdag i 1878:

Det var den underligste fest jeg har været med på; festtalen dreiet seg ikke om hvor stor Ibsen var, men hvor ganske annerledes stor han var end Bjørnson, ikke om hvilken lykke det var at ha en stor digter i landet, men bare om hvilket held det var at ha en konservativ digter som motvegt mot «Martin Bjørnsons» plebeisiske radikalisme. Bjørnson blev ubetinget hovedpersonen i festen, det blev ikke en fest for Ibsen, men en fest mot Bjørnson. (Gran 1916, 172, 173, 176)

Ibsen later til å ha skrevet sitt siste brev til Botten-Hansen sommeren 1866. Noen spredte bemerkninger finnes om den gamle vennen etter dette, men dødsfallet kommenteres ikke. Tapere var ikke noe for Ibsen; han forholdt seg heller smigrende til Brandes og til Clemens Petersen så lenge det varte. Bruddet med sistnevnte kom etter dennes underlig skjematisk anmeldelse av *Peer Gynt*, som Brandes, i sin anmeldelse, på mange måter bare gjentok. Da Petersen i 1869 måtte forlate Danmark etter å ha vært involvert i en homoseksuell skandale, er Ibsen på sitt mest spissborgerlige og skriver til Hegel: «Det er jo en forfærdelig Historie med Clemens Petersen! [...] Jeg har altid havt en stærk Mistanke til hans Karakter; men noget saadant -!!» (Ibsen 2005, 333).

Vibe falt en stund ut av det litterære feltet. De ti neste årene arbeidet han som sakfører i Egersund, som huslærer og sakførerfullmektig i Kviteseid og som kopist i Revisjonsdepartementet. I 1872 publiserer han i Morgenbladet det som senere blir til en samling fortellinger, *A. Møllers Erindringer* (1875). Deretter er han både skjønnlitterær forfatter og kritiker til han dør i 1897. Han skriver en interessant bok om naturalismen i 1884 og i 1887 en lengre artikkel om Ibsen, der versedramaene fra 1860-tallet nå hylles på bekostning av samtidramatikken: «Fra den Dag, da Ibsen lagde sine glimrende Vers paa Hylden, er det som om Inspirationen har forladt ham» (Vibe 1887, 501). Godt kjent er også et lite intermezzo som artistisk direktør ved Christiania Theater (1877–1879) etter at hans forgjenger Ludvig Josephson valgte å gå av etter sterke økonomiske innskrenkninger. Dette skiftet førte til at Ibsen nektet å sende *Samfundets Støtter* til teatret, og i noen brev fra høsten 1877 kaller han Vibe «en komplet uduelig Mand» og «dette sørgelige og fuldstændig ubrugelige individ». Ibsen hadde truffet ham i München samme sommer, og der skal han ha talt «som et femårs barn om den stilling, han skulde tiltræde» (Ibsen 2008, 379 og 407).

Yngvar Nielsens oppsummerende karakteristikk er noe mer positiv:

6. Se Nielsen 1910 og f.eks. Wallem 1916, 493 f og andre steder.

Med en ubegribelig Lethed kunde han sætte sig ind i, hvad der saa skulde være. Men han gik aldrig dybt og vandt aldrig nogen speciel Interesse. Alt var ham lige nær og fjernt. Saaledes var det paa Skolen og saadan blev det i Livet. (Nielsen 1910, 108)

Alt i alt er det mye mer å si om denne mannen, spesielt fra 1880-tallet, men det må bli en annen historie. Her skal det bare, igjen, påpekes hvor forenklende det er når Ystad skriver:

Johan Ludvig Vibe utgav i sitt *Litterairt Tidsskrift* en av de mest tradisjonalistiske anmeldelsene av *Brand*. Verkets brudd med tragediekonvensjonen skaper tydelige problemer for den anonyme anmelderen. (Ystad 2007, 299)

Intet, altså, om hvor tidlig Vibe var ute, om at han publiserte to ulike anmeldelser, om at hans av og til glemte eller halvglemte innvendinger egentlig har befunnet seg i kjernen av *Brand*-kritikken fra 1866 til i dag.

VI. Monrad, Winter-Hjelm og *Brand*-årets etterliv

Høsten 1866 oppstod det en del mindre debatter om Brands forhold til kristendommen, og Vinje skrev en litteraturkritisk sett perifer artikkel kalt «Brandpoesi». Mer tyngde blir det da Monrad i sine fire september-artikler slutter seg til dem som avviser tragikken og som vektlegger Ibsens manglende avstand til og kontroll over sin hovedperson. Disse artiklene kan sees mer som en oppsummering og videreføring av den kritiske resepsjonen så langt, enn som et helt ut originalt bidrag. Nå skriver Monrad at «Digtet egentlig og i sin inderste Væsen er en Satire», og at tanken nok har vært «at gjøre en Tragedie» av stoffet, men «med ikke stort mere Held» enn Ibsen i *Kjærlighedens komedie* hadde forsøkt å skape en komedie.

Heller ikke hos Monrad er Brand et «levende Menneske, men et Fragment et Abstraktum», og når man til slutt spør ham «hvad han med denne sterke Vilje dog egentlig vil, saa bliver han Svaret skyldig». Det forholder seg slik at Brand er en person som «hans Digter altfor meget har sammenblandet med sig selv», og denne prestens handlinger og krav til sine medmennesker bygger dessuten på «en stor Misforstaelse af Ideens og Christendommens absolute Fordring». At Brand nekter sin døende mor sakramentet med mindre hun gir fra seg sin jordiske eiendom «er ikke alene forargerligt og forbrydersk, men under vore Forholde noget nær en Umulighed». Slik fillerister Monrad verket mer enn han muligens selv er klar over, og hans avsluttende forsikring om at bokens «Betydningsfuldhed netop maatte opfordre en Kritiker til at maale den med det drygste Maal» blir noe man ikke helt kan tro på.

Tragikerne fikk imidlertid siste ord. Kristian Winter-Hjelm tar i desember et oppgjør med Monrad og utnytter det rommet som nå var blitt ledig for å utdype den tolkningsstrategi som han kanskje selv hadde etablert allerede 5. april. Ifølge Winter-Hjelm bryter Monrad «igrunden totalt Staven over Digteren», ved at også han nå slutter seg til dem som mener at Brand er «en gal Prest, en Uting af en Fanatiker». Selv vil han heller vende tilbake til en mindre mistenksom attityde vis-à-vis Ibsens hovedperson, men han finner årsaken til hans tragedie dypt i hans familiebakgrunn, og han mener at Ibsen har markert nok avstand til Brand gjennom doktorens mer forstandige kjærlighetsbudskap. Dermed foreligger det også en *tragisk feil* i aristotelisk forstand: Helten er over gjennomsnittet beundringsverdig, men har eller gjør en feil som sørger for at hans fall ikke bare blir odiøst. Winter-Hjelm skriver nå:

Naar man imidlertid heraf vil udlede, at Digteren ligefrem identificerer sig med Digtets Hovedperson, da vinder dette intet Medhold i Digtet selv, som netop gennem «Doktorens» Person siger Brand den vir-

kelige Sandhed lige i Øinene og i rene Ord udtaler, hvad der udgjør Brands tragiske Skyld, Noget, som man forresten alligevel kunde have opgjort af alt det Øvrige.

Slik tilfredsstilte Winter-Hjelm med sin utlegning ikke bare Ibsen selv, men også flertallet av lesere i det tjuende århundret. Den tragiske grunnkonsepsjonen ble et Columbi-egg i stand til å tilfredsstille begge leiere i den litterære kulturkampen: Idealistene vektla den kristne overbygning, realistene foretrakk den moralske og verdslige idealisme som utfordret halvheten og *the establishment*. De mer negative eller ironiske røstene fra 1866 ble for bryssomme for begge hovedretninger – og for den fortløpende Ibsen-kanonisering.

Det mest bemerkelsesverdige med 1866-mottakelsen var imidlertid dens vilje til inngående argumentasjon og dens utpreget empiriske innstilling. Med unntak av sentrale aspekter ved Botten-Hansens og Vinjes artikler må den også kunne kalles svært saklig. Standpunktene bygget på erfaringer med teksten, og innvendingene gjelder plot, «fortellerholdning», karaktertegning, genre og tematikk, og dermed ikke prinsipper, vedtekter og «estetiske lover». Dette gjorde også kritikerne uforutsigbare: Brandes var i 1866 mer av en idealist enn han snart skulle bli, og Vinje forlot aldri sin welhavenske og idealistiske poetikk, men ingen av dem argumenterer spesielt idealistisk i sine anmeldelser. En virkelig konservativ idealist som Winter-Hjelm er klart uenig både med en uformet idealist som Vibe og med idealismens bannerfører Monrad. Gåten Brand førte dem alle ut av prinsippene og inn i spørsmålet om hvordan denne merkelige presten faktisk var ment å skulle fungere i den virkelige verden.

En slik empirisk basert åpenhet kjennetegner den beste norske litteraturkritikken fra 1860-tallet og fremover. Det var slett ikke bare slik at forstokkede konservative slo de unge forfatterne i hodet med gamle teorier. Det var heller ikke slik at mer radikale kritikere lot radikale forfattere slippe unna med alt. Idealister, som Monrad, hadde mest å komme med når de kritiserte Ibsen, som de hadde sympati for, og når de roste Bjørnson, som de sterkt mislikte. Realistene blant kritikere, som markerte seg sterkere i kjølvannet av Kristian Elsters viktige anmeldelser tidlig på 1870-tallet, er også best når de er kritiske og balanserte i vurderingen av den stadig sterkere realistiske linjen i litteraturen.

Allerede den komplekse debatten omkring *Brand* skulle kunne indikere hvor høyt og til en viss grad uforutsigbart det litteraturkritiske nivået var på denne tiden. Som oftest var kritikken på høyde med litteraturen selv. Bjørnson fremprovoserte nok en del usaklighet og eksplisitt politisk hån, men han fikk også mye nyttig motstand både fra venner og fiender. Ibsen ble godt forstått og ivrig debattert. Først fra og med *Vildanden* begynner kritikere flest å miste ham halvt av syne.

Litteratur

- Amundsen, Leiv. 1925. «Botten-Hansen, Paul». *Norsk Biografisk Leksikon* II., 112–121. Kristiania: Gyldendal.
- Anon. [K. Winter-Hjelm?]. 1866. *Morgenbladet* 5. april.
- Andersen, Per Thomas. 1997. *Fra Petter Dass til Jan Kjørstad. Studier i diktekunst og komposisjon*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Bjørnson, Bjørnstjerne. 1912. *Gro-Tid* II, redigert av Halvdan Koht.
- . 1972. *Bjørnstjerne Bjørnsons brevveksling med danske 1855–1874* II, utgitt av Ø. Anker, F. Bull og T. Nielsen. København og Oslo: Gyldendal.
- Botten-Hansen, Paul. 1866a. «Brand». *Illustreret Nyhedsblad*, 1. april.
- . 1866b. «Om Bladet «Norge» og en nynorsk Æsthetik». *Illustreret Nyhedsblad*, 8. april.
- . 1866c. «Literatur». *Illustreret Nyhedsblad*, 29. april.

- . 1866d. «Literairt Tidsskrift». *Illustreret Nyhedsblad*, 10. juni.
- Brandes, Georg. 1866. «Brand». *Dagbladet* (København), 23. mai.
- Collin, Christen. 1923 [1907]. *Bjørnstjerne Bjørnson. Hans Barndom og Ungdom I-II. Annen utgave*. Kristiania: Aschehoug.
- Dahl, Willy. 1981. *Norges litteratur I. Tid og tekst 1814–1884*. Oslo: Aschehoug.
- Daae, Ludvig. 1888. *Paul Botten Hansen*. Kristiania: Norsk Forening for Bokkunst.
- Engelstad, Fredrik. 1992. *Kjærlighetens irrganger. Sinn og samfunn i Bjørnsons og Ibsens diktning*. Oslo: Gyldendal.
- Figuereido, Ivo de. 2006. *Henrik Ibsen. Mennesket*. Oslo: Aschehoug.
- Gran, Gerhard. 1916. *Norsk aandsliv i hundrede aar. Sprædte træk*. Kristiania: Aschehoug.
- Hagen, Erik Bjerck. 2009. «Subjectiv Tragisk, objectiv Komisk? – Å lese *Brand* i 2009». *Edda* 1: 35-51.
- . 2010. «Brand-resepsjonen 1866–1955» i *Ibsens Brand. Resepsjon – tolkning – kontekst*, redigert av Erik B. Hagen, 11–32. Oslo: Vidarforlaget.
- . 2019. *Norsk litteratur 1830–1875. Romantikk, realisme, modernisme*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Hamre, Kari. 1945. *Clemens Petersen og hans forhold til norsk litteratur i årene 1856–1869*. Oslo: Aschehoug.
- Ibsen, Henrik. 2005. *Henrik Ibsens Skrifter* 12. Oslo: Aschehoug.
- . 2007. *Henrik Ibsens Skrifter* 5. Oslo: Aschehoug.
- . 2008. *Henrik Ibsens Skrifter* 13. Oslo: Aschehoug.
- Koht, Halvdan. 1928. *Henrik Ibsen*. Oslo: Aschehoug.
- Lieblein, Jens. 1866. «Brand». *Norden* 1: 287–296.
- Linneberg, Arild. 1992. *Norsk litteraturkritikk historie 1848–1870*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Meidell, Ditmar. 1866. «Brand». *Aftenbladet*, 7. april.
- Monrad, M.J. 1866. «Om Ibsens «Brand»». *Morgenbladet* nr. 242, 249, 256 og 263.
- Nielsen, Yngvar. 1910. *En Chistianiensers Erindringer. Fra 1850- og 60-Aarene*. Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Ording, Fredrik. 1927. *Henrik Ibsens vennekreds Det lærde Holland. Et kapitel af norsk kulturliv*. Oslo: Grøndahl & Søn.
- Petersen, Clemens. 1866. «Brand». *Fædrelandet*, 7. april.
- Schulze, Hans Henrik. 1866. «Literairt Tidsskrift». *Skjemt og Alvor*, 8. august.
- Vibe, Johan L. 1866a. «Brand». *Norge*, 3. april.
- . 1866b. «Illustreret Nyhedsblad». *Norge*, 13. april.
- . 1866c. «Brand». *Literairt Tidsskrift*. Christiania: Johan Dahl, 183–207.
- . 1887. «Henrik Ibsen som Forfatter af Nutidsdramer». *Vidar. Tidsskrift for Videnskab, Litteratur og Politik*.
- Vinje, Aasmund Olavsson. 1993. *Skrifter i samling II*, redigert av Olav Midttun og Jon Haarberg. Oslo: Samlaget.
- Wallem, Fredrik. 1916. *Det norske Studentersamfund gjennom hundrede aar I*. Kristiania: Aschehoug.
- Winter-Hjelm, Kristian Anastas. 1866. «Endnu lidt om Ibsens «Brand»». *Morgenbladet*, 1. og 4. desember.
- Ystad, Vigdis. 2007. «Innledning til *Brand*». I *Henrik Ibsens Skrifter* 5. Oslo: Aschehoug.
- . 2008. «Innledning til *De Unges Forbund*». I *Henrik Ibsens Skrifter* 6. Oslo: Aschehoug.
- Aarnes, Sigurd Aa. 1970. *Norsk litteraturkritikk fra Tullin til A. H. Winsnes. En antologi*. Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Aarseth, Asbjørn. 2007. «Innledning til *Peer Gynt*». I *Henrik Ibsens Skrifter* 5. Oslo: Aschehoug.